

ЗРЕЊАНИН
ЗБИРКА ЈОЦЕ БАКАЛОВА

Уредник
Др Небојша Кузмановић
Зоран Колунџија

МИЛОРАД СТОЈИЋ

ЗРЕЊАНИН

ЗБИРКА ЈОЦЕ БАКАЛОВА

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

САДРЖАЈ

УВОД	9
КАТАЛОГ НАЛАЗИШТА И АРХЕОЛОШКЕ ГРАЂЕ.....	15
ЗАКЉУЧАК.....	87
THE PREHISTORIC COLLECTION OF JOCA BAKALOV FROM ZRENJANIN.....	93
КАТАЛОГ	229
ФОТОГРАФИЈЕ	241
БИБЛИОГРАФИЈА.....	321
БЕЛЕШКА О АУТОРУ	327

Опис А. Марцелина (Ammianus Marcellinus, рођен између 325.-335. године.-умро приближно 400. године) који се вероватно односи на доње Потисје:

Has enim terras Parthicus irruens obliquatis meatibus, Histromiscetur. Sed dum solus licentius fluit, cūaīīua lonīa et lata sensim praeterlabens et ea coartans prope exitum in angustias, accolae ab impetu Romanorum alveo Danubii defendit, a barbaricis vero excursibus suo tutos praestat obstaculo, ubi pleraque umidioris soli natura et incrementis fluminum redundantia stagnosa sunt et referta salicibus ideoque invia, nisi perquam gnaris.

Ammianus Marcellinus XVII 13,4

Превод Бојане Борић-Брешковић:

Парџикус, јурећи у ње земље кривудавам њоком, меша се с Истџром. Али док њече сам и неомеђен њрелази њолако дуја њросџрансџва широке равнице; овај њросџор се, међуџим, сужава близу ушња њако да оне који њамо живе Дунав њџиџи од римској наџага, а њејова њриџока (си. Парџикус) је снажна њрејрека уџадима варвара; њошџо је већи део земљиџиџа мочваран и њоџлављен када реке надођу, џун локви и обрасџао врбама, неџроходан је осим за оне који овај њредео добро њознају.

Увод

Први пут у едицији *Археолошка грађа Србије* објављује се археолошка грађа из једне приватне збирке – збирке Јоце Бакалова. М. Стојић, уредник те едиције прегледао је извештај о броју приватних археолошких колекција које садрже веома занимљиве предмете, али, углавном, без прецизних података о месту и условима налаза.¹ У томе је збирка Јоце Бакалова изузетак. Бакалов је прикупљао археолошку грађу искључиво с подручја средњег Баната. Готово о сваком предмету (у дневнику) постоје писани подаци о месту и условима налаза, укључујући ту и техничке скице, каткад и фотографије. Желећи да своју збирку презентује јавности, Бакалов је понудио да се она објави у едицији *Археолошка грађа Србије*.

Жељу да као сарадник Народног музеја у Зрењанину прикупља археолошку грађу Јоца Бакалов је добио већ осамдесетих година XX века када је учествовао на једном од археолошких ископавања у његовом завичају, у средњем Банату. Када се запослио у великом пољопривредном комбинату, у коме је ратарство чинило једну од водећих облика привређивања, кад год би инж. Бакалов на ораницама наишао на археолошку грађу он је сакупљао и, са подацима о археолошком локалитету и условима налаза, односио у зрењанински музеј на трајно

Бронзани привесак са орнитоморфним детаљем са локалитета Борђош

¹ У даљем тексту Ј. Б.

чување. Одлуку да формира своју археолошку збирку, од предмета које нађе у средњем Банату, Бакалов је донео после извесних неспоразума са стручњацима из тог музеја. Одлучио је да и даље прикупља археолошку грађу и да формира збирку коју ће завештати свом граду. Донео је, такође, одлуку да заинтересовани стручњаци могу неограничено да објављују археолошку грађу из његове колекције, што је урадио већи број археолога.

Временом, изласци Ј. Б. имали су све већи ефекат; уочио је да се највећа количина археолошке грађе може наћи после воденог максимума у средњем Банату, када реке подривају своје високе обале, на којима се, иначе, налазе највећи и најзначајнији археолошки локалитети на том подручју. И после првог дубоког орања на ратарским површинама налазио је разноврсну археолошку грађу. Бакалов је био неуморан у обиласку локација на којима се вадила глина за израду цигле и црепа. Слично је било и на „песканама“, местима где се багером вади песак. Са запосленима је успоставио чврсту везу. Увиђајући његову пасионираност, од радника са црепана, циглана и пескана Бакалов је добијао бројне предмете. Своја сазнања прослеђивао је стручњацима из надлежних институција. Захваљујући његовим подацима, на пример, Нада Бењоцки, кустос Регионалног завода за заштиту споменика културе у Зрењанину, обавила је археолошка ископавања на локалитету Аеродром у Зрењанину. На том локалитету Н. Бењоцки је нашла најстарије келтске гробове у Србији (IV век пре н. е.), као и средњовековну некрополу.

Инж. Бакалов не само да припада малобројним имаоцима археолошких предмета према томе како их чува, конзервира, рестаурира, води евиденцију о њима, већ је и изузетан познавалац њихове културне припадности. Део својих скромних прихода утрошио је за куповину домаће и стране стручне и научне литературе и стално је у контактима са српским и страним археолозима. Бакалов је самостално и заједно са појединим археолозима објавио неколико радова у гласилима банатских културних институција. Радећи на рукопису ове монографије, користио сам више публикација из Бакаловљеве библиотеке (којих, иначе, нема библиотека Археолошког института, установе у којој сам био запослен). Имајући на уму трошкове које је овај вредни Зрењанинац имао, време које је утрошио у обиласцима археолошких локалитета, затим радећи на конзервацији и рестаурацији предмета, изради илустрација и остале документације, тешко да би све то постигао да није имао подршку своје породице, супруге Светлане и синова Аце и Марка. И сам сам имао велико задовољство да током рада на овој књизи будем чест гост те породице и уживам њухову подрушку за свој рад (на књизи *Зрењанин, збирка Јоце Бакалова*), на чему им захваљујем.

Нема сумње да ће ова књига бити подстрек да и остали имаоци археолошке грађе дозволе да се она објави. Тај позитиван пример Бакалова допринео је да поједини колекционари понуде своје збирке за објављивање (на пример Саша Ристић са својом женом Соњом из Рутевца код Алексинца), које ће потом уступити надлежним музејима на даље чување.

Свако ко прочита ову књигу и погледа пратеће илустрације схватиће да збирка Јоце Бакалова, сакупљена на описан начин, може да се мери, према ономе што документује, са било којом музејском археолошком поставком у Србији. У тој збирци постоји и неколико изузетно вредних предмета који се могу наћи на најексклузивнијим изложбама, међу којима су: мајка са дететом из Ченте с почетка неолита, антро-

Антропоморфна ваза са Борђоша,
Музеј Војводине

Вага и тегови микенског мерног система
са Борђоша, Музеј Војводине,
према П. Медовићу

поморфна фигурина од серпентинита из Борђоша, из истог периода, фигурина главе животиње од тврдог минерала из Шурјана из млађег неолита. И на сталној поставци Музеја Војводине у Новом Саду налази се неколико изузетних предмета које је нашао Јоца Бакалов, као што су: вага микенског типа из Борђоша, антропоморфна ваза потиске културе и јоше неки предмети.

Ј. Б. је почео да прикупља археолошку грађу осамдесетих година XX века. У овом тренутку његову збирку чини више хиљада предмета од којих се у овој књизи објављује приближно 1000. Значај те збирке је у томе што она знатно употпуњује сазнања о најдубљој прошлости средњег Баната, а и целе Србије. У збирци се налази археолошка грађа са 55 праисторијска археолошка локалитета из средњег Баната. Ту грађу чине керамика, крени, камени, коштани и метални предмети. Поједини предмети из збирке објавили су П. Медовић, И. Медовић, Ј. Узелац и Р. Васић. Мањи број праисторијских предмета из средњег Баната који се објављује у овој књизи потиче из збирки Золтана Чемереа и Душана Радуловића, који се односе према археологији на сличан начин као Бакалов.

Поводом 40 година од оснивања Музеја Војводине, 1987. године, Јоци Бакалову је, као изузетно успешном спољњем сараднику, додељена Захвалница. Својом активнишћу и постигнутим резултатима Бакалов се сврстао у малу групу посленика у Србији, који формално нису археолози али су изузетно афирмисали ту хуману науку, какви су Михајло Валтровић из Београда, Лука Јевремовић, Никола Бошковић, Георгије Орлов, Михаило Миладиновић и Радивоје Пејић из Пожаревца, Адам Оршић Славетић из Ниша, Игор Парфјонов из Ђуприје, Душан Вукићевић из Јагодине, Дракче Петровић из Крагујевца, Стеван Мачај и Антоније Богићевић из Књажевца, Серафим Џина и Лаза Марјановић из Крушевца, Љубомир Павловић, Михаило Дуњић, Живорад Поповић и Митар Јовановић из Шапца и Лазар Николић из Зрењанина. Допринос ових личности је изузетно велики у уобличавању идеје о потреби прикупљања, чувања и објављивања археолошке грађе, али нико од њих, па можда ни сви заједно нису прикупили толико и такве археолошке грађе као што је то учинио Јоца Бакалов.

*

Средњи Банат – зрењанинска регија је равничарско подручје у доњем Потисју, окарактерисано ниским, мочварним земљиштем, испресецима водотоцима и напуштеним речним меандрима. Подлогу тог дела Баната чини српско-македонска тектонска јединица (састављена од кристалних шкриљаца, гранита, као и тријаских и кредних седимената), која се на правцу Нови Бечеј–Српска Црња разграничава од тисајско-дакијске тектонске јединице, на северном делу Баната.² Покров те тектонске јединице чине језерске, морске и каспибрактичне песковито-глиновите и лапоровите наслаге. Најмлађе наслаге јесу језерске плиоценске, речне, пролувијалне и еолске квартарне. Особен облик рељефа средњег Баната је плеистоценска тераса. Лесну терасу на јужном ободу средњег Баната прекрива чернозем. Иначе, земљишта настала на лесу увек су плоднија од плавних. И плеистоценску терасу прекривају различите варијанте чернозема, као земљишта типа ливадских црница, и слатинске врсте земљишта. Плавне терасе прекривају алувијалне врсте земљишта, а поједине делове, који су мање изложени води, карактеришу ливадске црнице и слатинска земљишта. У погледу биогеографије, Банат, изузимајући алувијалну вегетацију, чини део понтско-јужносибирског региона. На климу утичу северац и кошава, ветрови којима је средњи Банат изложен. На јужном делу зрењанинска регије, између Орловата и Ботоша, налази се лесна зараван. Најбоље услове за насеља пружају речне терасе Тисе, Бегеја и Тамиша, безбедне од поплава. Земљиште тог подручја је веома погодно за пољопривреду, али нема доступних сировина као што су камен и руде метала. Сви археолошки локалитети са којих потиче археолошка грађа у збирци Ј. Б., налазе се на високим речним терасама оивиченим меандрима Тисе, Тамиша, Бегеја и осталих водотокова у средњем Банату. На тај начин не само да су праисторијска насеља безбедна од сезонских поплава већ су значајним делом – каткад и до 2/3 свог обима – заштићена и од напада евентуалног непријатеља. Такав пример пружају насеља у Арадцу, Томашевцу, Орловату. Праисторијско насеље Чонград у Орловату, које се налази на високој тераси оивиченој са две старне меандром Тамиша, према долини, на пример, заштићено је окомитом обалом, а преостали део – ровом у комбинацији са палисадама.

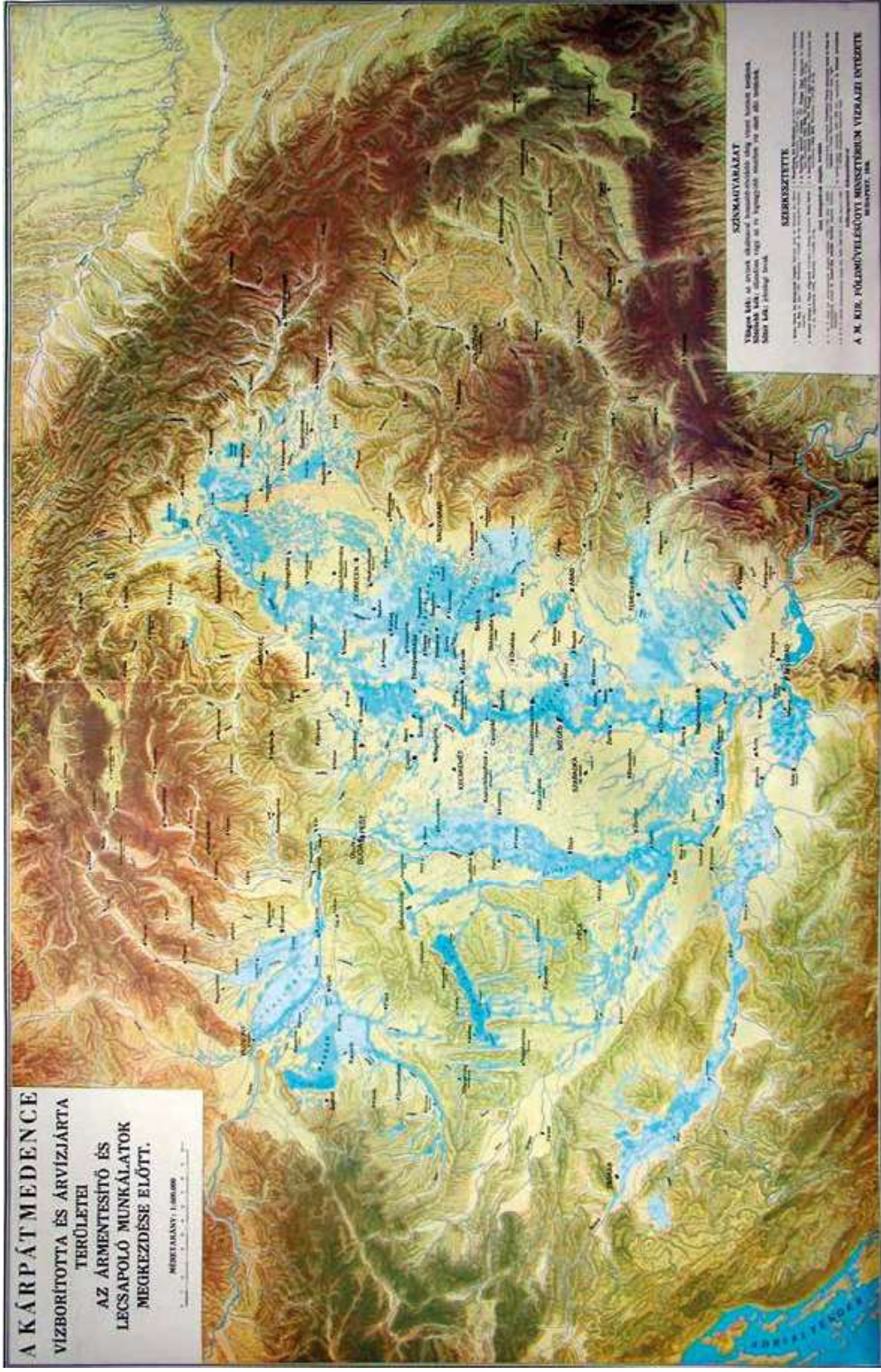
Највише археолошких локалитета у средњем Банату налази се на терасама безбедним од поплава дуж Тисе, Бегеја и Тамиша, а најмање у североисточном делу те регије; несумњиво основни разлог за такву ситуацију јесте ниско, изразито ниско плавно земљиште; управо на том подручју на карти панонског басена из 1900. године представљено је изразито мочварно земљиште, значајним делом прекривено великим воденим површинама.

Иако са подручја средњег Баната нису обављене палеоботаничке и археозоолошке експертизе, резултати који су добијени на вишеслојном праисторијском насељу из бронзаног и гвозденог доба Феудвар у Мошорину, на супротној обали Тисе у односу на Зрењанин, пружају драгоцене индиректне податке о привређивању заједница из поменутих периода средњег Баната.³

*

² Већина података о природњачким особеностима средњег Баната преузета је из јединце Банат, у *Српској енциклопедији*, аутора С. Ђурчића, М. Марковића, С. В. Ђорђевића, В. В. Исајева и М. Голубовића.

³ Kroll, H., 1998, 305–317; Becker, C., 1998, 321–332.

Карта Панонского бассейна с пометка XX века

Подручје средњег Баната је археолошки релативно добро истражено, али су резултати тих истраживања само делимично објављени. Ипак, прилози Ф. Милекера, Ђ. Карапанџића, М. Грбића, Б. Брукнера, С. Фолгинија, М. Гарашанина, М. Гирића, Б. Јовановића, Ј. Корошеца, Б. Сталио, С. Маринковић, П. Медовића, И. Медовић, Ш. Нађа, Р. Радишића, Р. Рашајског, Л. Секереша, Љ. Буквића, Ј. Узелца, Ј. Бакалова, Р. Васића и Н. Тасића, као и археолошка грађа која се публикује у овој књизи, чине основу за сагледавање развоја праисторијског периода средњег Баната.⁴

⁴ Brukner, B., 1968; Brukner, B., 1974, 29–94; Garašanin, M., 1951; Grbić, M., 1933; Ibid., 1954; Ibid., 1958, X/4; Jovanović, B., 1964; Jovanović, B., 1964a; Medović, P., 1998; Karapandžić, Đ., 1922, 151–174; Korek, J., 1974, Ibid., 1987, 47–60; Korošec, J./Garašanin, M., 1952, 150–153.; Makay, J., 1969; Marinković, S., 1995, 13–32; Aedem., 1996; Aedem., 2002; Aedem., 2006, 63–79; Aedem., 2007, 43–48. Aedem., 2008; Medović, P., 1966, 194; Ibid., P., 1998; Nađ, Š., 1952, 159–161; Ibid., 1953, 107–116; Nađ, Š./Rašajski, R., 1950; Petković, Z., 1922; Radišić, R., 1960; Ibid., 1963, 21–22; Ibid., 1964, 15–17; Ibid., 1967, 33–34, Ibid., 1968, 211–212; Ibid., 1970, 109–120; Ibid. i drugi, 1984, 9–13; Rašajski, R., 1952, 104–114; Rašajski, R./Nađ, Š., 1950, 231–237; Stalio, B., 1970, 75.

Каталог налазишта и археолошке грађе

1. Арадац, локалитет Каменисти виногради, координате 45° 22' 20"; 20° 18' 58'

Локалитет Каменисти виногради у Арадцу, површине приближно 10 ха, налази се на тераси покрај рита Оролец – напуштеног речног корита Тисе, недалеко од Зрењанина. Прва рекогносцирања на том локалитету обављена су у XIX веку. Ископавања је обавио Д. Карапанџић после I светског рата, а археолошка грађа предата је на чување Музеју Кнеза Павла (сада Народни музеј у Београду).⁵ Известан број археолошких предмета, које су музеју у Зрењанину поклонили Б. Алексић и Л. Николић, објавила је С. Маринковић.⁶

У збирци Ј. Б. налази се више фрагмената керамике старчевачке културе, међу којима су примерак украшен тамно сликаним паралелним тракама (сл. 2), као и део посуде на коме се налази *impresso* украс (сл. 1). Знатно је бројнија винчанска керамика, међу којом је примерак лоптасте зделе стањеног и благо разгнута обода, веома фине фактуре, црне боје; раме је украшено метопама украшеним уским канелурама (сл. 3). У керамици која је орнаментисана, најчешћи украс су широке урезане траке испуњене убодима (сл. 4–6). Један предмет нејасне намене (фигурина?) украшен је на горњем делу веома финим канелурама (сл. 7). Нога једног жртвеника декорисана је ширим изломљеним тракама испуњеним убодима (сл. 8). На ободу коничног реципијента налази се протом (сл. 9). На рамену једне винчанске посуде украшене урезаном траком испуњеном убодима налази се протом на коме су назначене очи (сл. 12). У збирци су два поклопаца винчанске културе, један цео (ф. 2–3) и један фрагмент просопоморфног поклопаца – део с лицем (ф. 4). На поклопцу без представе лица рошчићи на горњем делу су незнатних димензија, а са стране се налазе два отвора; удвојени отвори, али на горњем делу (темену), налазе се на неколико примерака поклопаца из Чоке и Парце

⁵ Карапанџић, Ђ., 1922, 151–175; Сталио, Б., 1970, 75.

⁶ Маринковић, С., 2002, 9–10.

(Parta I).⁷ Пластична декорација горњег дела и орнаментика целог примерка поклопца карактеристичне су за винчанску културу.⁸ Ипак, тај предмет има и извесне елементе потиске културе – наглашена висина, затим два минијатурна отвора на зиду и нема, за винчанску културу толико карактеристично, представу лица. Занимљив предмет је и веома шематизована вертикално шупља ваљкаста антропоморфна фигурина типа културе линијски украшене керамике Алфелд (Alföld-Linienbandkeramik/ALK, ф. 5-6), лоше фактуре и рђаво печене.⁹ Да није представе очију у виду кружног одсечка помислило би се да је у питању фигурина из старијег или средњег неолита. И још једна фигурина сличних карактеристика нађена је на истом локалитету у Арадцу. Одавде је и антропоморфна фигурина жене – у стојећем ставу, без руку (ф. 7-8); очи су приказане дубоким водоравним урезима, ноздрве убодима, док су уста широм отворена. Од анатомских делова приказане су дојке, глутеуси и ноге. Слична фигурина нађена је у Жабљу.¹⁰ Фигурина истог типа потиче с локалитета Тисадоб групе – Тисадада-Калвинхаза.¹¹ Према изразу, фигурина из Арадца представља женско биће у претећем ставу. Могућно да је у питању персонификација мајчинске одлучности да чува своје потомство. Са истог локалитета је и вертикално пробушени четворокраки амulet у виду антропоморфне бисте (ф. 9а); руке су окренуте навише; нос и дојке приказани су пластично. Слични амuleти, али без приказане главе, потичу са извесног броја винчанских локалитета у Румунији.¹²

Из исте збирке је више фрагмената посуда потиске културе израђених од шамота, украшених браздасто урезаним линијама: на горњем делу врата једне велике посуде благе профилације урезан је мотив ромба, док је раме украшено браздасто изведеним изломљеним линијама (сл. 10), за шта постоје бројне стилске аналогije на оближњем локалитету Кремењак у Чоки.¹³ И минијатурна посуда цилиндричног врата, биконичног трбуха са два хоризонтално пробушеним дршкама на рамену, које на свом горњем делу имају пластични украс, док је само раме украшено изломљеним линијама – је потиског типа. Одавде је и фрагмент (највероватније) цилиндричног поклопца проширеног на доњем делу, украшен браздасто урезаним мотивима изломљених линија и меандара (сл. 11). И на локалитету Кремењак у Чоки налажена је слично украшена керамика.¹⁴ Свакако један од најзанимљивијих предмета је фрагмент просопоморфног поклопца или посуде потиске културе (ф. 13); нос и надочни луци приказани су рељефно, док су очи назначене урезаним линијама у виду кружног одсечка. Географски и стилскотиполошки, најближе аналогije потичу са локалитета Матејски брод у Новом Бечеју и Кремењак у Чоки.¹⁵ Антропоморфне црте налазе се и на поклопцу са локалитета Градиште код Иђоша.¹⁶ На врату једне богато украшене посуде потиске културе из Сегвар-Тускевеша (Szegvár-Tűzköves) налази се представа лица.¹⁷ Сличније представе лица (с пластично приказаним носом и обрвама) на посудама карактери-

⁷ Banner, J., 1967, Pl. XXV/30-1; Resch, F., 1991, Abb. 4/8, Abb. 5/1.

⁸ О просопоморфним поклопцима винчанске културе опширније Stanković, S., 1986.

⁹ Hansen, S., 2007, 188–189, Taf. 225/1, 3.

¹⁰ Medović, P., 1998, 82, Taf. 33/1.

¹¹ Hansen, S., 2007, 189, T. 225/1.

¹² Lazarovici, Gh., 1979, Pl. XXI/A/2; Comşa, E., 1995, Fig. 26/11, Fig. 27/6

¹³ Banner, J., 1960, T. XX.

¹⁴ Ibid., Pl. XXI/21, 24-25, Pl. XXII/49, Pl. XXIV/9, 27.

¹⁵ Brukner, B., 1968, T. VI/8; Маринковић, С., 2008, Kat. br. 145-146; Banner, J., 1960, T. XXXII/4.

¹⁶ Girić, M., 1957, 222, sl. 1.

¹⁷ Müller-Karpe, H., 1968, 479, Tafel 187 A/2.

стичне су за подручје северне Чехословачке.¹⁸ И на једном поклопцу из Парце постоји слична представа.¹⁹ Једна крстолика антропоморфна фигурина украшена је у потиском стилу (сл. 17) – браздасто урезаним линијама; шематизовано је представљана жена: глава је у виду трапеза, теме је заравњено, а лице развучено напред; пластично су приказане дојке; од лица преко груди браздасто су урезане две дужи, док је део руку од рамена према пазуху наглашен изломљеним линијама. Доњи део фигурине украшен је праволинијским и изломљеним линијама. Протом у виду главе претходно описане фигурине стајао је на ободу коничног реципијента (сл. 16). Извесном броју предмета није било могуће одредити да ли припадају винчанској или потиској култури (сл. 13–14), фрагмент посуде типа бута (сл. 20), керамички предмет украшен неправилно урезаним линијама (сл. 15). Из млађег неолита су шестокраки керамички предмети (ф. 10–11); на оба предмета уочљиви су трагови врпце на којој су ношени. Један од та два предмета је крстасто пробушен, а други само вертикално. Слични предмети потичу са локалитета Кремењак у Чоки.²⁰ Већем броју керамичких, камених и коштаних предмета, пак, није било увек могуће одредити да ли припадају неолитским културама или онима из металног доба, заступљених на истом локалитету (сл. 18, 39–61).²¹ Извесно је, на пример, да је коштана алатка (сл. 49) из неолита. Највероватније де је и кремено оруђе – ретуширана сечива (сл. 54, 58, 62), сечива с анкошама (сл. 55), стругач на одбитку (сл. 60) и неретуширано сечиво (сл. 57) – такође из неолита, али се оно не може ближе културно одредити – да ли припада старчевачкој, односно винчанској или потиској култури.

Овде је нађено и неколико фрагмената керамике баденске културе (сл. 21–22, ф. 14), посуда благе S профилације украшене на рамену висећим троугловима испуњеним минијатурним троугластим удубљењима (сл. 21) и фрагмент лоптастог суда украшен удубљењима у хоризонталним и вертикалним низовима, као и изломљеним линијама (сл. 22). Фрагмент двоухог пехара лоше фактуре (сл. 23), мрке боје са два тракастим дршкама које незнатно прелазе обод, указују на налазиште из старијег бронзаног доба на овом месту. Фрагменти пехара украшени хоризонталним линијама на врату и вертикалним дужима на трбуху (сл. 24, 26) типични су за културу Белегиш I. Заступљена је и инкрустована керамика Серемле, трансданубијског и дубовачкожубрдског типа (сл. 27–34, ф. 15). На једном фрагменту инкрустоване керамике трансданубијског типа отиснут је лист (ф. 16). За фрагмент – врх керамичког купастог предмета (сл. 35) – није нађена аналогија, али на основу орнаментике – кругови с назначеним центром и линијама које се састоје од минијатурних овалних удубљења – он такође припада некој од претходно поменутих култура. Истој култури припада и фрагмент стилизоване зооморфне фигурине којој недостају глава и задњи део (ф. 17); фигурина је овалног облика, ноге су назначене брадавичастим испупчењем; уздуж фигурине изведен је низ косих убода; симетрично од тог низа изведене су цик-цак линије и коси убоди; врат и ноге украшени су урезаним линијама. Могуће да фигурина представља корњачу, слично примерку из Сремских Карловаца или фигурини из Касидола код Пожарев-

¹⁸ Ibid., Tafel 199/B-F.

¹⁹ Resch, F., 1991, B/1. Lazarovici, Gh./Draşovean, Fl./Maxim, Z., 2001, Figura 21/2.

²⁰ Banner, J., 1960, T.XXXII/8, T. XXXIII/8, T. XXXV/54.

²¹ У идентификацији предмета од кремена, камена и кости помогли су ми: др Ј. Шарић, др Д. Антоновић и др С. Витезовић, на чему им, на овом месту, захваљујем. Експертизу камена и менерала обавили су проф. др B.Wolfgang Frisch I и проф. др Hans-Jürgen Gawlick, на чему се на овом месту захваљујем.

ца.²² Наиме, осим облика и орнаментика је слична – цик-цак линије и убоди. Једини предмет који има карактеристике белегишке културе (Белегиш I) са овог локалитета из збирке Ј. Б. је фрагмент пехара на чијем се горњем делу дршке налази волутаст пластични украс (сл. 25). Неколико кремених српова обликовано је на начин особен за бронзано доба (сл. 52–53). Гвоздено доба I репрезентује пехар с два дршкама које прелазе обод, цилиндричног врата и благобиконичног трбуха украшеног метопама испуњеним вертикалним или косим канелурама (сл. 37), фрагмент пехара чије је раме украшено метописки вертикалним канелурама (сл. 36), као и дршка тордираног типа (сл. 38). Из исте фазе гвозденог доба су: фрагмент бронзане игле зарубљене биконичне главе украшене хоризонталним канелурама (ф. 27а),²³ бронзани нож дугог извијеног сечива с дршком која је на крају благо проширена (ф. 27 б) и фрагмент српа (ф. 27 ц). На истом месту налазило се и насеље из гвозденог доба II.²⁴ Са истог локалитета потиче и неколико предмета од керамике, кости и рожине из металног доба, које није било могуће ближе културно одредити, као што су: керамичка кашика (ф. 19), фрагмент желењег рога у виду слова V без трагова употребе (сл. 48), длето од кости (сл. 49), харпун од желењег рога (сл. 50) и рог од срндаћа с траговима обраде (сл. 51).

Арадац, локалитет Каменити виногради А1	Млађе камено доба, старчевачка култура
Арадац, локалитет Каменити виногради А2	Млађе камено доба, винчанска култура
Арадац, локалитет Каменити виногради А3	Млађе камено доба, потиска култура
Арадац, локалитет Каменити виногради В	Бакарно доба, средњи енеолит, баденска култура
Арадац, локалитет Каменити виногради С1	Бронзано доба, старије бронзано доба, култура двоухих пехара
Арадац, локалитет Каменити виногради С2	Бронзано доба, средње и позно бронзано доба, трансданубијска инкрустована керамика, Серемле фаза, жутобрдска култура
Арадац, локалитет Каменити виногради С3	Позно бронзано доба, култура Белегиш I
Арадац, локалитет Каменити виногради D1	Гвоздено доба, гвоздено доба Ia, култура Гава
Арадац, локалитет Каменити виногради D2	Гвоздено доба, гвоздено доба II

2. Арадац, локалитет Коронка, координате 45° 21“ 49’; 20° 18“ 23’

Локалитет Коронка, површине приближно 2 ха, простире се на лесној тераси изнад напуштеног корита Тисе, на западној периферији Арадца. У збирци се налази више фрагмената керамике из бакарног (баденска култура) и бронзаног доба. Керамика баденске културе је средње фактуре, мрке или црне боје, а украшена је хоризонталним или вертикалним тракама испуњеним удубљењима у комбинацији с урезаним изломљеним линијама или мотивом рибља кост (сл. 1–2). Вероватно култури

²² Medović, P., 1992, 221–226; Стојић. М./Јаџановић, Д., 2008, 148, Т. XLII/30.

²³ О бронзаним иглама биконичне главе: Vasić, R., 2003, 60–63, Tafel 26–29.

²⁴ Medović, P., 1978, 80.

Чернавода III припада фрагмент лонца грубе фактуре украшен на доњем делу врата вертикалним зарезима у низу, а на рамену грубо шрафираним метопама (ф. 1); сличне карактеристике имају примерци са неколико локалитета у јужном Банату.²⁵ Фрагмент посуде типа урне, тањих зидова, fine фактуре, црне, местимично полиране површине, разгранутог обода, левкастог врата, украшен је узаним хоризонталним тракама од по неколико урезаних линија и урезаном цик-цак линијом – репрезентује културу инкрустоване керамике (сл. 3). Лоптасти трбух посуде средње фактуре, мрке боје, украшен паралелно и косо изведеним жлебовима и косим зарезима (сл. 4), као и раме веће посуде S профилације, средње фактуре, мрке боје, украшен вертикалним тракама од по неколико паралелно урезаних линија (сл. 5) – највероватније потичу из бронзаног доба.

Арадац, локалитет Коронка А	Бакарно доба, баденска култура
Арадац, локалитет Коронка В	Бронзано доба, средње бронзано доба, култура инкрустоване керамике

3. Арадац, локалитет Леје, координате 45° 22' 57"; 20° 15' 54'

Археолошки локалитет Леје, насеље и некропола (Гава култура), површине приближно 10 ха, налази се на лесној тераси уз напуштени меандар Тисе, на 2300 м од Арадца према Зрењанину. Приликом изградње пута Зрењанин–Нови Сад обављена су заштитна археолошка ископавања.²⁶ У збирци Ј. Б. налази се већа количина археолошке грађе протостарчевачке, винчанске, баденске културе и бројни примерци инкрустоване керамике (Серемле култура), више бронзаних предмета из бронзаног и гвозденог доба и једна посуда из старијег гвозденог доба, која је сакупљена приликом земљаних радова.

Керамика протостарчевачке културе је fine фактуре, мрке боје (монохромна), углачане површине, а уколико је украшена – декорација је изведена у *impresso* стилу. Од керамичких облика заступљене су полулоптасте зделе пластично наглашеног дна (ф. 1), калотасте зделе на наглашеној конусној ноzi и таласасто обликованим ободом (ф. 2), лоптасти лонци (сл. 1), лоптасти лонци конусног врата и пластично наглашеног дна, с четири вертикално бушне дршке на рамену (ф. 3), а најбројнији облик је лонац благе S профилације (сл. 2–5), украшен *impresso* техником на трбуху: спорадично распоређеним отисцима врхова прстију (сл. 3), „штипањем“ два прста (сл. 4), густо изведеним отисцима врхова прстију и ноктију (сл. 5). Нога једног жртвеника украшена је у дуборезној техници (сл. 6). Могуће је да су протостарчевачкој култури припадала два овална предмета од крупног речног шљунка (тегови или привесци) с отвором за везивање на једном крају (сл. 7–8), једно неретуширано сечиво (сл. 9). Са истог локалитета потиче предмет од белог тврдог минерала у виду дела прстена са по једним минијатурним отвором на крајевима (ф. 4), као и фрагмент наруквике од шкољке *spondilus* (ф. 5); такви предмети карактеристични су за млађи неолит,

²⁵ Uzelac, J., 2002, T. 9–10, T. 25, T. 28/6.

²⁶ Маринковић, С., 2006, 64–65, Tabla I-II.

винчанску културу. Баденску културу репрезентује раме веће посуде благе профилације, средње фактуре, тамносиве боје на коме се налази хоризонтално бушна дршка и украс – низ јамичастих удубљења (сл. 10). Баденској култури, највероватније, припадају и фрагменти трбуха посуда украшени густо изведеним удубљењима (ф. 7), односно косо урезаним линијама (ф. 6). У збирци се налази и више фрагмената керамике из бронзаног доба, али их није увек могуће културно разврстати. Пехар чији је доњи део цилиндричан а горњи левкаст с једном дршком (ф. 8) има аналогije у пехарима моришке културе из гробова 24, 103, 107 у Мокрину.²⁷ Извесни елементи ватинске културе уочавају се на фрагменту полулоптастог пехара, танких зидова, fine фактуре, тамносиве боје, углачане површине – троугласто проширење на ободу (сл. 11) које се налази изнад тракасте дршке постављене на рамену. Бројна је керамика украшена у такозваном инкрустованом стилу, али се она не може увек прецизно културно разврстати (сл. 16–17, ф. 12–15).²⁸ На једном фрагменту налази се велики мотив у виду ћириличног слова Ж (ф. 14). Исти стил примењен је и у украшавању веома стилизоване антропоморфне фигурине (ф. 15). Неколико примерака керамике има специфичне карактеристике, а према облицима може се повезати са инкрустованом керамиком, првенствено Серемле културом; на дршци која повезује обод и раме једне зделе S профилације, веома fine фактуре, углачане површине, мрке боје – једна изнад другог налазе се две перфорације у виду крста (ф. 11). Исти тај мотив, у комбинацији са мотивом у облику слова Т, налази се на рамену једне веће посуде (сл. 14). На горњем делу дршке пехара S профилације, fine фактуре, сиве боје, углачане површине, налази се трапезасти пластични украс, док је раме украшено жлебљеним правоугаоним пољима. Директне аналогije нису пронађене ни за широки пехар (или зделу) благе S профилације, fine фактуре, мрке боје, с дршком која повезује обод и раме (сл. 13); дуж дршке налази се пластично ребро, прелаз врата у раме наглашен је низом убода; раме је у горњем делу украшено широким вертикалним канелурама а на доњем делу – назубљеном пластичном траком.

Две шкољке *Glicemeris*, које су ношене као привесци или на огрлици (ф. 9–10), не могу се културно одредити јер су као накит или оруђе коришћене у различитим праисторијским културама, најчешће у неолиту и у бронзано доба.²⁹

Бакарна (?) секира „равног типа“ лучног сечива типа *Altheim*, фрагмент бронзане секире истог типа и бронзани предмет у виду длета (ф. 16) својим типолошки неразвијеним облицима указују да су из позног енеолита или старијих фаза бронзаног доба, док фрагмент бронзаног српа и врх бронзаног копља (ф. 17) потичу из гвозденог доба I. Секире поменутог типа из Војводине Б. Јовановић одређује у старије бронзано доба.³⁰ На истом месту нађена је и бронзана секира с вертикалним усадником типа келт из гвозденог доба I која се више не налази у збирци Ј. Б. Секира има једну ушицу, а предња и задња страна украшене су вертикалним фасетама. Љ. Буквић је објавио неколико примерака керамике из некрополе из гвозденог доба Ia.³¹

²⁷ Girić, M., 1971, T. VI, T. XXX, T. XXXII. О моришкој (Maros) култури: Girić, M., 1984, 33–59, Tasić, N., 1974, 196–207; Ibid., 1983, 51–58.

²⁸ О инкрустованој керамици у средњем Банату: Medović, P., 1996, 167–172, T. III–VI, IX–XI.

²⁹ Географски најближи налази потичу из Мокрина и румунског Баната (локалитет Beba Veche): Girić, M., 1971, Mokrin, T. XXI/3, T. XLIII/1, T. LII, T. LXV/2, T. LXVII; Gogăltan, F., 1996, 45, T. VII/7.

³⁰ Jovanović, B., 1972, 32–33, T. III/3–4.

³¹ Bukvić, Lj., 2000, 136, Tabla 42.